

Eğer her şey, Vâhid-i Ehad olan Kadîr-i Zülcelal'e verilmezse, belki esbaba isnad edilse lâzım gelir ki

İkinci Muhal: Eğer her şey, Vâhid-i Ehad olan Kadîr-i Zülcelal'e verilmezse, belki esbaba isnad edilse lâzım gelir ki âlemin pek çok anâsır ve esbabı, her bir zîhayatın vücudunda müdahalesi bulunsun. Halbuki sinek gibi bir küçük mahlukun vücudunda, kemal-i intizam ile gayet hassas bir mizan ve tamam bir ittifak ile muhtelif ve birbirine zıt, mübayin esbabın içtimarı, o kadar zahir bir muhaldır ki sinek kanadı kadar şuuru bulunan "Bu muhaldır, olamaz!" diyecektir.

Evet, bir sineğin küçücük cismi, kâinatın ekser anâsır ve esbabı ile alâkadardır, belki bir hülâsasıdır. Eğer Kadîr-i Ezelî'ye verilmezse, o esbab-ı maddiye onun vücudu yanında bizzat hazır bulunmak lâzım; belki onun küçücük cismine girmek gerektir. Belki cisminin küçük bir numunesi olan gözündeki bir hüceyresine girmeleri icab ediyor. Çünkü sebep maddî ise müsebbebin yanında ve içinde bulunması lâzım geliyor. Şu halde, iki sineğin iğne ucu gibi parmakları yerleşmeyen o hüceyrecikte erkân-ı âlem ve anâsır ve tabâyiin, maddeten içinde bulunup usta gibi içinde çalıştıklarını kabul etmek lâzım geliyor.

İşte, sofestaînin en eblehleri dahi böyle bir meslekten utanıyorlar.